

D) A hozzászólás szerint a Géza-kori alapítás csak akkor lenne elképzelhető, ha „valamilyen megalapozott érv támogatná Géza alapítását. Márpedig ilyesmi sem BALOGH ALBIN (1947), sem KOMJÁTHY MIKLÓS (1971) tanulmányából nem következik.” Eltekintve KOMJÁTHY MIKLÓS írásától (l. HOLLER 2011: 281–2), szorítkozzunk BALOGH ALBIN publikációjára. Egy olyan vélekedés, miszerint a BALOGH ALBIN által megfogalmazott hat ellenérv az István-kori alapítással szemben és nyolc érv a Géza-kori mellett (HOLLER 2011: 280–1) semmi olyasmit nem tartalmaz, ami megalapozottan támogatná a Géza-kori alapítást, nos, meggyőződésem szerint legalábbis meglepőnek mondható, s aligha tekinthető elfogulatlannak.

A hivatkozott irodalom

- BALOGH ALBIN 1947. A veszprémvölgyi görög monostor alapítása. A legrégebb magyarországi oklevél. *Regnum* 6. (1944–1946): 21–30.
- HOLLER LÁSZLÓ 2011. Géza vagy István idejében alapították-e a veszprémvölgyi monostort? *Magyar Nyelv* 107: 257–79.
- HOLLER LÁSZLÓ 2012. Az 1109. évi veszprémvölgyi ítéletével néhány alapkérdéséről. *Magyar Nyelv* 108: 51–72.
- KOMJÁTHY MIKLÓS 1971. A veszprémvölgyi alapítólevél kibocsátójáról. *Levéltári Közlemények* 42: 33–49.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar Oklevéltan. A Magyar Történettudomány Kézikönyve* II/3. Magyar Történelmi Társulat, Bp.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 1–3. MTA, Bp. 2: 133–202.

HOLLER LÁSZLÓ

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Adatok az *en*, *ten*, *min*, *tin* névmási alakok irodalmi nyelvi előfordulásához. A személyes névmásokból származnak ezek a szóalakok, s még az ősmagyar korban vették fel az *-n* nyomatékosító elemet (TNyt. I: 373–5; a korai írásos előfordulásra vö. GyS.: *vnū zaiāual* [= önön szájával], *Vnun* tontohtuananac [önön tanítványának]). Jelentésük már a kezdetektől: 'saját'. A Jókai-kódexben gyakori az *enmaga* (2), *önmaga* (10), *önnönmaga* (7) összetett névmás, önállóan ritkább: (3): „*evn* tulaŷdon kamarayaban” (a számok az előfordulást mutatják; vö. JAKAB LÁSZLÓ, *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék szótárszerű feldolgozásban*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen, 2002. 90, 272). Régi költészetünkben is alig találok nyomukat a *maga* utótag nélkül. Tinódinál is csak előtagként tűnik fel egy: „Aszt tudgyátok régtől fogva, magyarok, | *Tinköztetők* csak dűlátok, fosztátok...” (Szitnya, Léva... váraknak megvevése). Balassinál ugyan előfordul az *en* szó, de jelentése más: 'íme', esetleg: 'ez' („Ójja, *en* a tanács, szerelemtől meg magát | Minden, ki kívánja életének nyugalmát”). Petróczi Kata Szidóniánál ugyanez inkább csak az *én* szó *e*-s variációja lehet: „Kárhozat rűt mocsát mosd le *en* Szivemről” (I. Megvallom Istenem...).

A szóban forgó névmások jelentéstartalmára az jellemző, hogy egyrészt megőrzik a személyre utalást, másrészt felveszik a 'saját' értelmet is. A mondatban valamely (leginkább eredeti személyükkel azonos) birtokos személyjelű névszó jelzőjeként állnak. Bár eredetileg az *en ~ ön* az egyes szám első és harmadik személyre is, sőt a többes harmadikra is vonatkozhatott, egy idő után annyira önállósultak jelentésükben, hogy – különösen összetétel előtagjaként – más személyjeles névszóhoz is kapcsolódhattak, így Aranyánál is: „A fájdalommal, gyermekek, | – Láng az, mely éget és emészt, | Kard, mely *önvéred* ellen kész, – | Tréfát ne üzzön versetek” (Intés); Petőfinél: „Egy kezünkön rajt van a lánc ismét; | Várjuk-e, hogy amazt is lekössék? | Hogy megint a régi nóta járja, | *En kinunkra*, világ csufságára?” (Buda várán újra német zászló!); Adynál: „...szemeid nézve-nézzék | Az Istent s egyéb találásid, | *En-szépséged* s a boldog békék | Csodálatos és tarka útját” (A Föld ébresztése).

A *ten* névmás azonban megőrzi az E/2. személlyel való eredeti kapcsolatát: „Máskép bizony fogsz *ten*fejedre | Gyűjteni eleven szentet” (Tompa Mihály: Kenyérkő); „Nincsen-é elég bú *ten*házadban?” (Madách Imre: A száműzött s a kivándorlott); „*Ten*bűnödöt mindenha jobban | Becézed mint a más erényét” (Reviczky Gyula: Schopenhauer olvasása közben).

Az egyes számra vonatkozóak 'saját' jelentésben közvetlenül Arany kora előtt Virág Benedek műveiben jelennek meg költészetünkben: „Arkilokusnak adott, mint fegyvert, *ön* dühe jámbust” (Horátius Flakkus levele a költői mesterségről); „Te lész minden vigésága magános | Élttemnek, s én, hogyha neked fog tetszeni, hogyha | *Ten* hasznodra tudod bölcsen fordítani, legfőbb | Boldogságod”. Verseghy Ferenc „A teremtésről” című művében „*ön* tüzivel ragyogó” csillagot emleget, illetve Kazinczynál is feltűnik egyetlen példa: „*ön*-becsülhetését | Volt tenni kész koczára” (Gróf Dessewffy Józsefhez), valamint Kölcseynél is egy nevezetes: „Hányszor támadt *ten*fiad | Szép hazám kebledre” (Kölcsey Ferenc: Hymnus). Innen kezdve költőink műveiben egyre gyakrabban megjelennek különírvá, egybeírva, kötőjellel kapcsolva is.

Arany és a kortársak verseiben igen gyakran találkozhatunk az *en ~ ön* kifejezéssel, amely előfordulhat mindenféle személyű, egyes és többes számú személyjeles névszó előtt is: „Nem jött ide, nézni, se leány sem asszony, | Hogy a leventéknek valamit ne hozzon; | Gyöngyös arany munkát, *ön* szép keze mívét” (Arany János: Toldi szerelme II/49); „Mindenki *ön*hasznát lesi, | Bár a hon javát keresi” (Arany János: A dévaványai juhbehajtás). „Nem csalhatott más engemet; | De megcsalt *en* hitem” (Vörösmarty Mihály: Az imádkozóhoz); „Beléd akartam én | *En* éltemet Csókolni... oh szülém” (Petőfi Sándor: Az árva lány); „S megtisztul a töröktől | Budának szent fala | És újra *ön*-házánk lesz, | Mi börtönünk vala” (Eötvös József: A zászlótartó); „*En*-magam-lelt hangokban | Énekeltem és daloltam én” (Kisfaludy Sándor: A boldog szerelem VII.). Arany János kora utáni költészetünkben is jelen marad egy ideig, archaizáló hatását Ady is, de különösen Kosztolányi kedvelte: „Hol *ön*fia emészti apját: | Ez a világ története” (Komjáthy Jenő: Füst); „Sisakom beverve, | *En*-szívemben a kardom” (Ady: Ki elveszti harcát); „De a szívemben nem találok | *En*-sorsom, aki mindig késett” (Ady: Követelő írás sorsunkért); „azt a nagy csodát, hogy itt te vagy te, | s uralkodol *ent*tetteden s a földön” (Kosztolányi: De profundis).

A *min, tin* többes számú alakok Arany verseiben jelentkeznek, s mivel használatuk nem honosodott meg, mai szemmel olvasva kissé meglepően hatnak, különösen önálló szóként: „Isteni törvények nagyon emberi hírnöki vagytok, | *Tin* tanítástoknak legcsúfosb

nem-követői” (Az elveszett alkotmány VII/334). Egybeírt formában inkább érezhető, hogy valamiféle sajtósági birtokviszonyról van itt szó: „Ki nem veszíte semmit a halottban, | Képmutatólag sír, vagy közönyös; | *Min*veszteségünk az, bármely alakban, | Mi a búnak mélységet kölcsönöz” (Bolond Istók I.); „Tetteket a honnak! hiszen, oh, mi ez a haza? nemde | *Tin*magatok, nőtok... | Gyermekeitek?” (Az elveszett alkotmány VII/377). Érdekes, hogy Arany személyes köréhez tartoznak azok, akiknek műveiben előfordul néhány ilyen többes számra vonatkozó szóalak: Tompánál találunk egy, illetve Arany Lászlónál két példát: [Isten napjának] „Hadd láttassék meg fénye, lángja, | *Min* oltárunk felett!” (Tompá Mihály: A vándornak); „Nem vagy te kéjhölgy, aki únva ránk told | Kegyed, hanemha *min-szívünk* kíván” (Arany László: A délibábok hőse III.); „nem csudákba, *min-karunkba* ’bíz’” (uo. IV.).

Ha a szóban forgó névmások előfordulásának számait (mellőzve a más jelentésű *ön-maga*, *önnönmaga* szavakat) időrend szerint (a nyugatosokig) vesszük sorra, érzékelhető lesz, hogy mikorra esik e stíluseszköz költői felhasználásának megjelenése, virágzása. Virág Benedek *ön* (1), *ten* (1); Verseghy: *ön*’ (1); Kazinczy *ön* (1); Kisfaludy S. *en* (1); Kisfaludy K. *ön* (1); Eötvös *ön* (1); Vörösmarty *en* (2), *ön* 10); Tompa *min* (1), *ten* (1); Petőfi *en* (2); Arany J. *en* (2), *ön* (19), *ten* (1), *min* (1), *tin* (2); Madách *ten* (1); Arany L. *min* (2); Komjáthy *ön* (1); Ady *en* (4); Kosztolányi *en* (9).

Amint a számokból láthatjuk, verses műveiben Arany olyan bőven alkalmazza a szóban forgó szóalakokat, hogy valószínűleg nemcsak az archaizálás, hanem a *min*, *tin* alakok föllevenítésével a teljes paradigma terjesztése is szándéka lehetett.

BEKE JÓZSEF

Vargamesterséggel kapcsolatos műszók az „Erdélyi magyar szótörténeti tár”-ban. 1. A SzT. *tűzvető* címszava a következő: „?’ 1627: Egj horgas varga kes tuz veteő Achellal Eggiut f –. 6 [Kv; RDL I. 134].” (A forrás feloldása: Kolozsvár; Régi divizionális levelek, Kolozsvár város levéltára.) A szótár ’?’-e értelmezhetetlennek látszó jelentésre utal. A jelentés megállapításához a szöveggörnyezetben a *horgas varga kés* mint szerszámnév a vargamesterség szavaihoz irányít.

KOVÁCH ALBERT (1873: 331) a vargamesterség műszavaiból ezt is közli: „Aczél vagy stágli.” E följegyzésben a *stágli* szó nem ’acél; Stahl’ jelentésű. FRECSKAY JÁNOS (1912: 55, 59) a vargamesterség leírásában olvasható: „A *tűzés* (Bestechen) két nyüsttel történik, úgy, hogy a munkás magafelé varr.” Továbbá: „A *tűzdött varráshoz* (Steenath) jó szolgálatot tesz az *öltésnyomó* (Stilschlager), melynek vastalpán éles fogak vannak sűrűn kivágva; alakja olyan, mint a bélyegzőé. Ettől különbözik az *öltésvonó* (Nathzeicher), mely kés alakú s élén közönlégy hegyei vannak; ezek nemcsak a varrás irányát jelölik, hanem az öltések egyformaságát is biztosítják. Ide tartozik még az *öltésbökő* (Stichstupfer), melynek nyelében a végén kötélben végződő vas van. Első bökésre két pont van kijelölve, mire a egyik végét az egyik pontba illesztik és kibökődik a harmadik pont s így tovább.” Ennek az öltésbökő szerszámnak tehát egyik vége szúrja ki a megjelölt helyet, minthogy szúróalkalmatosság, lehetséges, hogy a ’tüske’ jelentésű német *Stachel* származéka: *Stachel* → m. **stakel* → **stákli* → *stágli*. FRECSKAY (1912: 103) a hangszerművesség leírásában a gordonka támasztólába gyanánt a *tüske* (Stachel) szót említi, hasonlóképpen